

ZAMONAVIY SHAROITDA VALYUTA RISKLARINI BOSHQARISH YO‘LLARI

Yaxyayev Ziyodilla Lutfullayevich

Mustaqil izlanuvchi

ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-6765-6490>

e-mail: ziyodillayahyo@gmail.com

Annatatsiya: *Ushbu maqolada valyuta kurslarining o‘zgaruvchanligi tufayli yuzaga keladigan moliyaviy xatarlar tahlil qilinadi hamda tijorat banklarida valyuta risklarini boshqarishda “metching” (matching) siyosatining ahamiyati asoslab beriladi. Shu bilan bir qatorda, O‘zbekistondagi bank tizimida ichki dollarlashuv darajasini pasaytirish, moliyaviy barqarorlikni ta’minlash va chet el valyutasidagi aktivlar va passivlarni muvozanatlash yo‘llari ko‘rib chiqiladi.*

Kalit so‘zlar: valyuta risklari, metching, xedjirlash, dollarlashuv, tijorat banklari, derivativlar.

Annotation: *This article analyzes financial risks arising from exchange rate volatility and substantiates the importance of the "matching" policy in managing currency risks in commercial banks. In addition, it discusses ways to reduce the level of internal dollarization in Uzbekistan's banking system, ensure financial stability, and balance assets and liabilities in foreign currencies.*

Keywords: currency risks, matching, hedging, dollarization, commercial banks, derivatives.

Аннотация: *В данной статье анализируются финансовые риски, возникающие вследствие колебаний валютных курсов, и обосновывается важность политики «матчинга» (matching) в управлении валютными рисками в коммерческих банках. Кроме того, рассматриваются пути снижения уровня внутренней долларизации в банковской системе Узбекистана, обеспечения финансовой стабильности и балансировки активов и пассивов в иностранной валюте.*

Ключевые слова: валютные риски, матчинг, хеджирование, долларизация, коммерческие банки, деривативы.

Bank tizimi - Jahondagi barcha moliyaviy-iqtisodiy munosabatlarning ajralmas qismi hamda eng asosiy bo'g'ini hisoblanadi. Shuningdek, tez suratlarda o'zgarayotgan iqtisodiy hamda siyosiy jarayonlar, globallashuv munosabatlari bank tizimining kelgusi faoliyatiga ta'sirini o'tkazib kelmoqda.

Ta'kidlash lozimki, valyuta riski deyilganda bank operatsiyalarining valyuta kursi tebranishlari natijasida vujudga keladigan risklarni tushuniladi. Demak, tijorat banklarning xorijiy valyutadagi operatsiyalarining barchasi valyuta riski bilan bog'liq bo'lishi tabiiy holatdir.

Bank operatsiyalarining tarkibida xorijiy valyutadagi kreditlariga bo'lgan talabning yuqoriligi, milliy iqtisodiyotimizga kiritiladigan investitsiyalarga xorijiy valyutadagi investitsiyalarga bo'lgan rag'batning oshishi hamda valyuta risklarini boshqarishda xedjirlash vositalarining passivligi iqtisodiyotni dollarlashtirishning yuqori darajada chiqishiga sabab bo'lmoqda. Bu o'z navbatida valyuta kurslaridagi keskin o'zgarishlari oqibatida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan yo'qotishlarni oldini olish uchun samarali usullardan foydalanishni talab qiladi.

Frederik Mishkin o'zining "Money, Banking and Financial Markets" kitobida valyuta risklarini kamaytirishda bank aktivlari va passivlarini muvofiqlashtirish (metching) usulini muhim deb hisoblaydi. Uning fikricha, metching – bu tijorat banklarida valyuta kurslari o'zgarishidan kelib chiqadigan xatarlarni pasaytirishning asosiy vositasi bo'lib, xatarlarni oldindan baholash va tuzilishini optimallashtirish imkonini beradi.

Stiven Valters Stiven Valters o'zining "Foreign Exchange Risk Management in Commercial Banks" kitobida metching siyosati bilan xedjlashning boshqa shakllarini taqqoslaydi va shunday xulosa beradi: metching - bu bankning ichki siyosatlari doirasida amalga oshiriladigan, arzon va ishonchli xatar boshqarish mexanizmi. U, ayniqsa, kichik va o'rta banklar uchun juda qulay echim sifatida tavsiya etiladi.

N.Asanbaeva "Bank ishi va valyuta muomalalari" darsligida O'zbekiston bank tizimida metching siyosatini joriy etishning ahamiyatiga alohida to'xtalib o'tadi. Uning ta'kidlashicha, metching siyosati banklarning valyuta risklariga dosh berish qobiliyatini oshiradi va Markaziy bank tomonidan nazorat mexanizmlarini engillashtiradi.

Biz mavjud valyuta risklarini yuazaga kelish sabablarini o'rganib uni doimo monitoring qilib borishimiz zarur hisoblanadi. Tijorat banki faoliyati asosan uning aktiv va passiv operatsiyalarida namoyon bo'ladi. Shu sababdan

zamonaviy bank tizimida valyuta risklarini boshqarishda “matching” (matching) usulidan keng foydalaniladi. Matching - bu valyutadagi aktivlar va majburiyatlarni muvozanatda ushlashga qartilgan strategiya hisoblanadi. Uning asosiy maqsadi - valyuta kursining o‘zgarishidan kelib chiqadigan xatarni kamaytirish hisoblanadi.

Valyuta riskini boshqarishda matching siyosatidan to‘g‘ri foydalanish uchun uni quyidagi turlarga (1-jadval) bo‘lib o‘rganishimiz maqsadga muvofiq:

1-jadval.

Matching turlari

№	Matching turlari	Matching siyosati
1	Valyutalar bo‘yicha matching	Valyutadagi aktiv va passivlarni bir xil valyutalarda saqlash
2	Muddatlar bo‘yicha matching	Aktiv va passivlarning muddatini bir xillashtirish
3	Foizlar bo‘yicha matching	Foiz stavkasi bo‘yicha mos keladigan operatsiyalar
4	Mijoz turlari bo‘yicha matching	Risk darajasi o‘xshash bo‘lgan mijozlar bilan operatsiyalar

Yuqoridagi siyosatni amalga oshirish, o‘z navbatida, bank faoliyatining dollarlashuviga bevosita bog‘liq bo‘ladi. Chunki, valyuta risklarini boshqarishda matching siyosati bank faoliyatining dollarlashuvi eng muxim omil hisoblanadi.

Hozirgi kunda bank tizimida dollarlashuv masalasi juda muhim hisoblanadi. Dollarlashuv - bankning aktivlar va passivlarning operatsiyalari tarkibida depozitlar va kreditlarning chet el valyutasidagi salmog‘ining ortishi bilan izoxlanadi. Dollarlashuv jarayoni bank tizimida valyuta risklarini to‘g‘ri baxolashni va boshqarishni taqozo etadi. Zamonaviy bank tizimida bunday boshqaruv uslub ko‘p hisoblansada, amaliyotda eng keng tarqalgan uslublardan foydalaniladi.

2-jadval.**Tijorat banklaridagi depozitlar qoldig'i, mlrd. so'm**

Sana	Hammasi	milliy valyutada			chet el valyutasida			chet el valyutasidagi depozitlarning umumiy depozitlardagi ulushi (foizda)
		jami	shundan:		jami	shundan:		
			jismoniy shaxslar	yuridik shaxslar		jismoniy shaxslar	yuridik shaxslar	
1	2	3	4	5	6	7	8	9
01.01.2020	91009,0	51040,0	16820,1	34219,9	39969,0	8132,9	31836,0	43,9
01.01.2021	114746,9	65318,3	21427,4	43891,0	49428,5	10384,4	39044,2	43,1
01.01.2022	156189,8	95578,2	29867,8	65710,4	60611,7	12508,9	48102,8	38,8
01.01.2023	216737,5	131794,8	45169,8	86625,0	84942,7	23578,7	61364,0	39,2
01.01.2024	241686,6	169515,7	63651,1	105864,6	72170,9	29141,5	43029,5	29,9
01.01.2025	308692,3	231234,6	95621,9	135612,7	77457,7	34190,4	43267,3	25,1

Yuqoridagi jadvaldan (2-jadval) Biz 2021-2024 yillar oralig'ida tijorat banklaridagi depozit qoldig'ini kuzatishimiz mumkin. Ushbu jadvalda Biz milliy valyutamiz va xorijiy valyutadagi depozit qoldiqlariga e'tibor qaratsak, xorijiy valyutadagi depozitlarning umumiy qiymati yillar davomida oshib borayotganligini kuzatishimiz mumkin. Ammo, xorijiy valyutagi kreditlarning umumiy depozit xajmiga nisbatan ulushi, milliy valyutamizdagi depozitlarning o'sishi hisobiga aksincha kamayib borayotganligi sezishimiz mumkin. Shuningdek, so'nggi 5 yilda chet el valyutasidagi depozitlar ulushi barqaror pasayish tendensiyasini namoyon qilmoqda. Bu esa milliy valyutaga bo'lgan ishonchning ortishi va ichki valyuta bozori rivojlanayotganidan dalolat beradi

Shuningdek, valyuta kursining o'zgarishlarini hisobga olsak, bank tizimida xorijiy valyutada majburiyatlarga (depozitlarga) nisbatan ko'proq miqdorda aktiv operatsiyalar (kreditlar) amalga oshirilsa, valyuta kursining keskin o'zgarishi bankning daromadlariga va likvidligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Misol uchun, so'mning dollarga nisbatan qadrsizlanishi xorijiy valyutada berilgan kreditlarning qaytishiga oid muammolar keltirib chiqaradi.

Valyuta risklarini boshqarishda metching siyosati to'g'ri yo'lga qo'yilmasa, kerakli valyuta riskini boshqarishga mo'ljallangan metodalar ya'ni xedjing operatsiyalari hamda derivativlardan foydalanilmasa bank faoliyatida yuqori risklar saqlanib qolaveradi.

Tahlillarimiz natijasida shuni ko'rishimiz mumkinki, 2020–2025-yillar oralig'ida dollarlashuv darajasi asta-sekin pasaygan. Bu milliy valyutaga bo'lgan ishonchning oshganidan dalolat beradi. Lekin shunga qaramay kredit portfelining katta qismi hanuz xorijiy valyutada saqlanmoqda, xususan yuridik shaxslarga beriladigan kreditlarda bu ulush yuqori. Bunga sabab, milliy valyutadagi depozitlar ortib borayotgan bo'lsa ham, bank operatsiyalarida valyutadagi muvozanat (metching) saqlanmayotganini ko'rsatadi.

Bizning fikrimizcha, xorijiy valyutada berilgan kreditlarning katta qismi eksport qiluvchi va valyutada daromad oluvchi sub'ektlarga ajratilgani maqbul hisoblanadi. Ammo tahlillardan kelib chiqadiki: Ba'zi holatlarda valyutada daromad olmaydigan mijozlarga ham valyutada kreditlar berilgan, bu esa valyuta risklarini keskin oshirishi tabiiydir.

Shu bois, valyutadagi kreditlar aniq segmentlarga – eksportyorlar, xalqaro shartnomalari bo'lgan yuridik shaxslarga cheklangan holda berilishi lozim.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

Metching siyosati tijorat banklari uchun valyuta xatarlarini pasaytirishning eng sodda va arzon usullaridan biri hisoblanadi. U aktiv va majburiyatlarning valyuta turlari va muddatlar bo'yicha moslashuvini ta'minlashga xizmat qiladi.

Metching darajasi yuqori bo'lgan banklarda valyuta kurslari o'zgarishi bank foydasi va likvidligiga kam ta'sir ko'rsatadi.

Xalqaro tajribada metching siyosati boshqa xedjirlash vositalari (derivativlar) bilan birgalikda qo'llanilib, risklarni diversifikatsiya qilishga erishiladi.

O'zbekistondagi banklar orasida metching siyosatiga etarlicha e'tibor berilmoqda, biroq uning hisob-kitob usullari va avtomatlashtirilgan monitoring tizimlarini yanada takomillashtirish talab etiladi.

Ushbu hulosalardan foydalanib quyidagi takliflarni bildirish mumkin:

Matching siyosati va boshqa xedjlash instrumentlarini integratsiya qilish: Forvard va fyuchers shartnomalari bilan birgalikda matching siyosatini qo‘llash banklarga valyuta xatarlarini kompleks boshqarish imkonini beradi.

Avtomatlashtirilgan tahlil tizimlarini joriy etish: Banklarning axborot tizimlarida avtomatik matching nazorati va prognozlash mexanizmlarini ishlab chiqish orqali xatarlarni tezkor baholash imkoniyati yaratiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mishkin F.S. – Money, Banking and Financial Markets, 10th edition, Pearson, 2013. (p. 525).
2. Hull J.C. – Risk Management and Financial Institutions, 4th edition, Wiley, 2015. (p. 343).
3. Asanbaeva N. – Bank ishi va valyuta muomalalari, Toshkent moliya instituti nashri, 2019. (112–116-betlar).
4. Stiven Valters – Foreign Exchange Risk Management in Commercial Banks, Oxford University Press, 2012.” (p. 199).
5. Казаков В.А. – Управление валютными рисками в коммерческом банке, Москва: Дашков и К, 2020. (str. 74).
6. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy banki – Statistik byulleteni, (masalan, 2024 yilgi Statistik byulleten).
7. Sharipov N. – Kommersiya banklarida moliyaviy risklarni boshqarish, Toshkent, 2018. (b. 88).